

JOANNA TOROWSKA

Zabytkowe parki Krakowa jako ośrodki wychowania

O Autorze

Mgr Joanna Torowska, ur. w Krakowie, dyplom ukończenia studiów wyższych z wyróżnieniem i tytuł magistra pedagogiki w Instytucie Pedagogiki Uniwersytetu Jagiellońskiego, na specjalności kulturalno-oświatowej; następnie studia doktoranckie na Wydziale Filozoficzno-Historycznym (obecnie Filozoficznym) UJ. W trakcie tych studiów podjęłam pracę w Instytucie Pedagogiki Uniwersytetu Jagiellońskiego, w Zakładzie Pedagogiki Dorosłych, gdzie nadal pracuję.

W styczniu 1990 r. za pracę magisterską pt. „Park Jordana w Krakowie jako przykład placówki wychowania pozaszkolnego dzieci i młodzieży” przyznane mi zostało Wyróżnienie Prezydenta Miasta Krakowa. W 1993 r. zdałam egzamin Proficiency in English of the Cambridge University, a w tym roku ukończyłam kurs przewodników po Krakowie.

Obecnie kończę opracowanie tezy doktorskiej, zatytułowanej „Zabytkowe parki i ogrody Krakowa jako dzieła sztuki i ośrodki wychowania”. Zainteresowania naukowe: edukacja na rzecz dziedzictwa kulturowego człowieka (zajęcia terenowe), wychowanie przez sztukę, zagadnienia popularyzacji sztuki. Projektowanie form i metod pracy z zakresu edukacji kulturalnej, elementy edukacji ekologicznej; turystyka edukacyjna — teoria i praktyka w tym zakresie; andragogika. Udział w wielu konferencjach, sesjach i seminariach o tematyce pedagogicznej, oraz w konferencjach z zakresu sztuki ogrodowej i architektury krajobrazu. Publikacje na temat wykorzystania środowiska wychowawczego zabytkowych parków Krakowa w aspekcie pedagogicznym i historycznym.

Unikatowy charakter Krakowa zainspirował mnie do podjęcia badań nad zabytkowymi parkami tego miasta jako ośrodkami wychowania.

Punktem wyjścia moich poszukiwań było opracowanie monografii pierwszego w Polsce i jednego z pierwszych w Europie parku zabaw dla dzieci i młodzieży, założonego w końcu ubiegłego stulecia w Krakowie przez lekarza, profesora Uniwersytetu Jagiellońskiego, Henryka Jordana. Koncepcja założenia i funkcjonowania tego parku dziecięcego zaowocowała powstaniem odrębnego systemu wychowania jordanowskiego, a w okresie późniejszym zainspirowała powstawanie na jego wzór tak zwanych ogrodów jordanowskich. Tę ponadstuletnią koncepcję parku zabaw dla dzieci i młodzieży uważam za niedościgniony wzór, tym bardziej że zrealizowany w trudnych warunkach zaboru. Chcę również podkreślić, że **najbardziej spopularyzowane idee jordanowskie łączone są z podnoszeniem sprawności fizycznej i faktycznie była to główna, ale i jedna z wielu dziedzin wychowania — obok wychowania patriotycznego, wychowania estetycznego, wychowania politechnicznego itd. — rozwijanych przez dra H. Jordana w krakowskim parku.** Trzeba przypomnieć, że urządzony przez dra Jordana park składał się z kilkunastu małych boisk, ocienionych licznymi gatunkami drzew, na których prowadzono różnorodne ćwiczenia gimnastyczne i ruchowe, gry i zabawy. Prowadzone były one pod kierunkiem uprzednio specjalnie przeszkolonych opiekunów, zwanych przewodnikami. Zawsze więc młody człowiek, w przypadku jakichkolwiek trudności, mógł liczyć na pomoc z ich strony. Dbając o wysoki poziom kultury fizycznej i higieny ogólnej (w parku znajdowały się natryski oraz rozdawane było mleko), doktor Jordan nie zapominał również o rozwoju poznawczym dzieci. Przy licznych w tym parku pomnikach polskich bohaterów narodowych i artystów organizował on krótkie pogadanki na temat historii Polski. Wprowadził też zajęcia rozwijające zdolności manualne (wykonywanie prostych narzędzi ogrodowych) oraz uczące szacunku do pracy fizycznej i przysposabiające do przyszłego zawodu. Zajęciom w parku towarzyszył zawsze śpiew, skomponowanych specjalnie dla dzieci, piosenek, co wpływało na umacnianie więzi grupowej. Urozmaiceniem były również liczne pokazy, przedstawienia, konkursy z nagrodami i wyróżnieniami, przyciągające wielu uczestników.

Z nieco innej dziś — bo końca dwudziestego wieku — perspektywy, okresu eksplozji technicznej środków nauczania, **ograniczających osobowy kontakt w wychowaniu człowieka**, nasunął mi się projekt rozpatrzenia środowiska wychowawczego, jakim może być zabytkowy park miejski. Uzyskane przeze mnie wyniki badań, przeprowadzonych na temat „Zabytkowe parki i ogrody Krakowa jako dzieła sztuki i ośrodki wychowania”, upoważniły mnie do potraktowania przestrzeni zabytkowego parku miejskiego jako obszaru pozytywnych oddziaływań wychowawczych i ośrodków wychowania. Badania

te doprowadziły mnie do jednoznacznych wniosków, że wśród wielu funkcji, jakie pełnią zabytkowe parki miejskie Krakowa, wiodące są funkcje **kulturotwórcza i ekologiczna**.

Swoimi badaniami objęłam pięć zabytkowych parków Krakowa, a mianowicie: wspomniany już **park im. dra H. Jordana**, otwarty w 1889 roku; **Planty krakowskie**, utworzone w miejscu wyburzonych fortyfikacji w latach dwudziestych ubiegłego stulecia, zwane niegdyś „salonem miasta” i skupiające unikatowy zasób substancji zabytkowej. Następnie — **Ogród Strzelecki**, otwarty w 1837 roku, złączony z historią najstarszego w Polsce Bractwa Kurkowego o średniowiecznym rodowodzie. Ponadto **park Krakowski**, otwarty w 1887 roku — park ten był rodzajem ogrodu rozrywkowego, mieszczącego pierwszy krakowski letni teatr i pierwszy w Krakowie mały ogród zoologiczny, zwany zwierzyńcem, a także kawiarnię, altany i urządzenia sportowe. I wreszcie, **park Podgórski**, utworzony w prawobrzeżnej dzielnicy Krakowa, Podgórzu, z inicjatywy tamtejszego nauczyciela i wielkiego społecznika Wojciecha Bednarskiego, otwarty w 1896 roku w miejscu dawnego wyrobiska kamieniołomu. Park ten, był niegdyś rodzajem parku ludowego, miał bogatą roślinność, którą opiekowała się młodzież, pomniki i boiska sportowe dla młodzieży — na wzór utworzonego wcześniej już parku Jordana.

Moja koncepcja zabytkowych parków jako ośrodków wychowania harmonizuje z podjętymi ostatnio działaniami rewaloryzatorskimi, uwzględniającymi funkcje dydaktyczne wspomnianych parków.

Wybrane parki należą dziś do **najbardziej reprezentatywnych ogrodów miejskich Krakowa o charakterze historycznym**. Na terenie tych obiektów lub w ich najbliższym sąsiedztwie znajdują się liczne zabytki kultury polskiej z okresu od średniowiecza do współczesności. Warto podkreślić, że te historyczne parki miejskie są powszechnie i łatwo dostępne. Parki te, zwane też parkami zabytkowymi, mają wyjątkowe walory kompozycyjne, dendrologiczne, urbanistyczno-krajobrazowe, historyczne oraz — jak postaram się to przedstawić — również wysokie walory edukacyjne.

Przeprowadzone przeze mnie badania nasunęły mi **projekt opracowania specjalnych programów edukacyjnych, które umożliwiają realizację zarówno zajęć dydaktyczno-wychowawczych, jak i pozaszkolnych w środowisku zabytkowego parku miejskiego**. Warunkiem niezbywalnym wdrożenia tych programów jest zapoznanie wszystkich zainteresowanych osób, a głównie nauczycieli i młodzieży, z historią danych obiektów.

U podstaw mojej koncepcji leży założenie, iż **zabytkowy park stanowi szczególnie przypadek dzieła sztuki**, znajdujący się w pierwotnym miejscu swego przeznaczenia (i jednocześnie w naturalnym środowisku życia człowieka) — historia sztuki zwie go **zabytkiem *in situ***. Należy podkreślić, że park jako dzieło sztuki jest bardzo szczególnym obiektem, gdyż na jego piękno składa się nie tylko **forma materialna nieożywiona** — jak to bywa w przypadku większości zabytków — ale i **materia ożywiona** (szata roślinna — drzewa, krzewy, kwiaty itd.). Należy też uwzględnić środowisko społeczne parku, czyli szeroką grupę jego użytkowników. Ponadto każdy park, obok osób go odwiedzających, ma „mieszkańców” (przedstawiciele fauny parkowej), którzy kształtują atmosferę parku i znacząco wpływają na jego indywidualny charakter. Nie można przy tym zapominać o różnego rodzaju obiektach małej architektury parkowej (takich jak: pomniki, altany, pałacyki i inne elementy), upiększających tak zwane wnętrza krajobrazowe, ani o wszystkich zabytkowych obiektach, znajdujących się w najbliższym sąsiedztwie parku. Dodatkową zaletą zabytkowego parku jest to, iż jest on usytuowany najczęściej w części centralnej miasta — śródmieściu — lub jego najbliższej okolicy, co stanowi o jego funkcjach kulturotwórczych.

Jednocześnie istotnymi składnikami dzieła sztuki, jakim jest zabytkowy park miejski, są również wszelkie niewymierne charakterystyki, ujmowane takimi określeniami, jak: przestrzenność, sceneria, *genius loci*, glosy natury oraz naturalny spokój i atmosfera, tam panujące.¹ W starych parkach ukrytych jest również wiele wartości społecznych, estetycznych, kulturowych i przyrodniczych.² Zabytkowy park jako element środowiska naturalnego jest też szczególnym miejscem: sprzyja otwarciu człowieka na transcendencję.

Te wszystkie elementy i wartości wpływają decydująco na sposób odbioru parku — tworu natury i dzieła człowieka.

Przebywanie na świeżym powietrzu, w kontakcie z przyrodą jest zalecane od najwcześniejszych okresów życia dziecka i to możliwie jak najdłużej. Środowisko parku umożliwia obserwowanie prostych zjawisk i zmian, zachodzących w otoczeniu przyrodniczym, w różnych porach roku. Sprzyja to kształtowaniu podstaw świadomości ekologicznej i budzeniu wrażliwości na tę ważną dziś problematykę.

Istotną właściwością parku jest umożliwienie dziecku znajomości terenu, jego bezpośredniość i autentyczność. Fakt ten bardzo korzystnie wpływa na sposoby uczenia się dziecka w takim otoczeniu: przez przyswajanie (powtarzanie nazw), odkrywanie (zauważanie coraz to nowych przedmiotów wokół siebie) oraz przez rozwijanie sfery emocjonalnej i społecznej.

Zabytkowy park posiada na swoim terenie lub w swoim najbliższym sąsiedztwie również liczne zabytki i — jak to jest w przypadku krakowskich parków — znajduje się tam wiele reprezentatywnych obiektów polskiej architektury i rzeźby. W ramach rozwijania wrażliwości estetycznej, już w wieku przedszkolnym pogawędki, opowiadania, legendy, połączone z oglądaniem, opisywaniem interesujących obiektów w parku, wydają się wyjątkowo korzystne. Zapoznając się z nowymi przedmiotami i obiektami, ich przeznaczeniem i funkcją, dziecko ma jednocześnie możliwość styczności z ludźmi, przebywającymi w parku. Daje to okazję do osvajania się i do kontaktów z innymi. Szczególnie warto zwrócić uwagę na możliwość spotkań z osobami starszymi, które dysponując większą ilością czasu wolnego, wdają się w krótkie pogawędki, najchętniej właśnie z maluchami. Obserwacja ludzkich zachowań ułatwi dziecku interakcje z rówieśnikami i dorosłymi, a także zapewni łagodniejsze przejście od okresu wczesnego dzieciństwa do wieku szkolnego i dorastania. Kontakty społeczne są znakomitą okazją do kształtowania u dzieci nawyków właściwych zachowań i formowania ich kultury osobistej. Warto pamiętać, że nabyte w okresie przedszkolnym nawyki uczęszczania do parków, kontynuowane i właściwie pielęgnowane, znacząco wpływają na kształtowanie się więzi społecznej, przynależności do danej społeczności.

Natomiast w ramach takich przedmiotów, jak język polski, historia, przedmioty przyrodnicze, geografia, wychowanie plastyczne, a nawet wychowanie muzyczne i wychowanie fizyczne — nietrudno zauważyć, że uczeń może i powinien odbywać niektóre z tych zajęć właśnie na terenie parku, w naturalnym środowisku społeczności lokalnej.

Bogate w liczne pomniki i obiekty zabytkowe, krakowskie parki są dogodnym terenem do realizowania szeregu tematów z zakresu historii literatury (pomocne mogą tu być pomniki postaci literackich i historycznych, popiersia pisarzy i poetów, sąsiadujące z parkami budynki teatrów), z zakresu gramatyki i stylistyki (np. przygoto-

¹ J. Bogdanowski, M. Łuczyńska-Bruzdowa, Z. Novak, *Architektura krajobrazu*. Warszawa-Kraków 1981.

² Por. prace J. Rylke, *Wartości starych parków*. Warszawa 1987.

wywanie opisów przyrody, przy wykorzystaniu zacisznych i malowniczo położonych zakątków tych parków).

Należałoby też odbywać w parku niektóre lekcje **historii**, związane z tematami obronności miast — przykładem może być wzgórze wawelskie, Brama Floriańska, mury obronne wokół Plant; pomocne będą również **tablice dydaktyczne**, informujące o rozmieszczeniu baszt w obrębie Plant. Tematami zajęć w zabytkowych parkach mogą też być wydarzenia historyczne (np. przy pomniku Mikołaja Kopernika, w pobliżu budynków Uniwersytetu Jagiellońskiego czy przy pomniku Bitwy pod Grunwaldem). Trudno bowiem pominąć rolę zabytków w kształceniu pojęć historycznych. Można też posłużyć się w opisie danej postaci historycznej charakterystyką jej osobowości i osiągnięć.

W ramach natomiast **wychowania plastycznego** warto byłoby realizować zagadnienia z zakresu historii architektury (np. charakter i rodzaj zabudowań — pałace, muzea, szkoły, budowle sakralne, zabytkowe kamienice itp.) oraz z takich dziedzin, jak styloznawstwo, dekoratorstwo, rzeźba, a także z zakresu sztuki ogrodowej. Wspomnę też o malowaniu w plenerze, konkursach i wystawach, które również mogą mieć miejsce w parkach. Przydatne są rozmowy o genezie danego obiektu zabytkowego, jego fundatorze, a przy tej okazji o instytucji mecenatu, **opiece nad zabytkami oraz poruszanie tematyki ochrony krajobrazu naturalnego i kulturowego człowieka**.

W czasie **lekcji biologii i botaniki** wskazane jest organizowanie spacerów i wycieczek nie tylko do specjalistycznych ogrodów dydaktycznych, jakimi są ogrody botaniczne, ale i do parków miejskich, gdzie łatwiej odróżnia się typowe drzewa i krzewy czy dojrzy ptaka (np. obserwowanie owadów, ptaków, poznawanie obyczajów zwierząt, opieka nad zwierzętami w parku oraz poznawanie drzew i krzewów, uczenie się budowy liści, ich rodzajów, zapoznawanie się z nazwami pospolitych kwiatów, traw itp.).

Także przy realizowaniu przedmiotów humanistycznych istotne jest wprowadzanie aspektów przyrodniczych, co jest zgodne z założeniami integralności treści nauczania.

W związku z reformą szkolnictwa, połączoną ze zmianą programów i metod nauczania, kładącą nacisk na inwencję nauczyciela i połączenie treści kształcenia ze społecznością lokalną (konceptje wychowania środowiskowego, regionalizm w nauczaniu itd.), wydaje się koniecznością zwrócenie uwagi na te właśnie tereny.

Z kolei powszechnie istniejące dziś tendencje w pedagogice pozaszkolnej do akcentowania potrzeby prowadzenia zajęć edukacyjnych w czasie wolnym w muzeach, galeriach, gdzie w dużym nagromadzeniu występują dzieła sztuki, nie wymagają dodatkowych uzasadnień.³ Należy jednak podkreślić, iż dominującą dziedziną preferowanego tu wychowania jest wychowanie estetyczne. Jeszcze bogatsze możliwości rozwiązań metodycznych, organizacyjnych i programowych dla różnych grup wiekowych dzieci i młodzieży oferuje **edukacja na rzecz dziedzictwa kulturowego człowieka**. Edukacja ta obejmuje swym zasięgiem wszystkie aspekty kultury człowieka, jej wytwory, symbole, zachowania i wzory społecznie akceptowane. Obejmuje ona również dbałość o naturalne środowisko życia ludzkiego.

W zabytkowym parku miejskim, ze względu na bogactwo elementów w nim występujących, można łatwiej podjąć pewne niedoceniane dziś formy i metody wychowawcze, takie jak: **nieformalne kontakty, bezpośrednie rozmowy czy dialog**. Warto też zwrócić uwagę na **wykład, odczyt, prelekcję, opowiadanie, gawędę czy dyskusję, referat, obserwację (ogląd), pokaz, ekspozycję lub w odniesieniu do treści botanicznych — np. formę ćwiczeń i laboratorium**.

³ Por. prace na temat wychowania estetycznego S. Szumana, H. Read, I. Wojnar i inne.

Do najciekawszych z oferowanych w parku form edukacji zaliczyć należy niewątpliwie **zajęcia terenowe** — spacer czy wycieczkę z opiekunem. Również w model spędzania wolnego czasu przez młodzież trzeba wpisać **konkursy wiedzy krajoznawczej**. Mają one, podobnie jak wycieczki, duże znaczenie w kształtowaniu dociekliwości poznawczej i zamiłowań badawczych. Konkursy te mogą dotyczyć takich dziedzin, jak: wiedza o architekturze, o zabytkach przyrody, o ochronie środowiska naturalnego itp. Konkursy wyzwalają również ambicje poznawcze, dążenie do uzyskania możliwie pełnej orientacji w danej dziedzinie wiedzy, skłaniają młodzież do szukania potrzebnych do danego tematu materiałów, informacji, zdjęć, dokumentów czy opisów literackich. Uczą też inicjatywy intelektualnej i umiejętności badawczych, zachęcają do wysiłku i współpracy w opracowaniu danego zagadnienia, kształtują zamiłowanie do specjalizowania się w różnych dziedzinach wiedzy. Konkursy zachęcają do samokształcenia, pobudzają do współzawodnictwa, uczą mądrego i trafnego uogólniania własnych doświadczeń i obserwacji.

Na szczególną uwagę zasługują **formy edukacji, oferujące systematyczne metody pracy z młodzieżą**, takie jak kluby, koła zainteresowań, kręgi miłośników, zespoły amatorskie, zarówno dziecięce, jak i młodzieżowe. Ważne jest jednak, aby także i te formy funkcjonowały w powiązaniu z zabytkowymi parkami, zajmując się popularyzowaniem treści historycznych, przyrodniczych, ekologicznych i innych, związanych z danym zespołem parkowym. **Stowarzyszenia te mogą opracowywać specjalne pomoce dydaktyczne, wspomagające proces kształcenia i wychowania w zabytkowym parku**. Mogłyby to być odpowiednie rysowanki, malowanki, rebusy, krzyżówki, zbiory anegdot czy opowiadań i inne, łączące się z historią danego parku. W ramach tej działalności powinno się **organizować specjalne wycieczki szkoleniowe czy swoiste „szlaki”, prowadzone przez odpowiednio do tego przeszkoloną młodzież**. Opracowanie specjalistycznych tras obejmowałyby np.: szlak postaci literackich, szlak ważnych dla historii miasta i Polski wydarzeń historycznych, szlak krakowskich fortyfikacji (poznawanie kolejnych bram i baszt oraz zapoznawanie się z ich historycznymi nazwami) lub szlak zabytków architektury czy szlak okazów, osobliwości botanicznych bądź dendrologicznych, itd. Propagowanie treści edukacyjnych winno być wspomagane odpowiednimi publikacjami popularyzatorskimi w formie przewodników, broszur, map, szkiców i in.

Formy edukacji w zabytkowych parkach Krakowa mogłyby być również połączone z wprowadzeniem do nich odpowiednich tradycyjnych elementów zabawowych, dziś już zapomnianych (jak np. chodzenie na szrudłach, diabolo, serso itd.), co wiąże się z rekonstrukcją oryginalnych urządzeń parkowych, takich jak np. huśtawki, przyrządy gimnastyczne.

Wyniki moich badań skłaniają jednocześnie do ogólniejszej refleksji nad rolą zabytkowych parków jako dzieł sztuki i ośrodków wychowania i postulują **przeprowadzenie readaptacji tych obiektów właśnie ze względu na ich wysokie walory edukacyjne**.

Edukacja prowadzona w zabytkowych parkach miejskich jest edukacją na rzecz dziedzictwa kulturowego człowieka. Łączona natomiast z rozbudzaniem zainteresowań danym regionem, pobudzaniem aspiracji i potrzeby poznawania zabytków, kształtowaniem świadomości znaczenia wiedzy o ojczyźnie — wpływać będzie na formowanie zachowań i postaw prospołecznych. Taka edukacja pozwala na odróżnienie istoty od pozoru, rzeczy ważnych od drugorzędnych, piękna od brzydoty. A jednocześnie pozwala na **integrację rozwiązań tradycyjnych z nowoczesnymi oraz wartości specyficz-**

nych dla danej kultury z uniwersalnymi. Edukacja prowadzona w zabytkowych parkach miejskich uwrażliwia na materialne i duchowe wartości kraju rodzinnego, na jego kulturę, której poznanie jest warunkiem kształtowania się tożsamości kulturowej i narodowej. Wreszcie — edukacja taka wprowadza młodych w proces samowychowania i samokształcenia oraz kształtuje w nich wewnętrzną potrzebę obcowania z przyrodą i kulturą własnego kraju.

Zabytkowe parki miejskie stanowią cenne dziedzictwo kultury narodowej. Parki te mogą też służyć za przykład szeroko rozumianej i głęboko wrośniętej w naszą tradycję edukacji, akcentującej rolę wartości w wychowaniu, szczególnie zaś wartości etycznych — tak ważnych w czasach pogłębiającego się kryzysu wartości ogólnoludzkich.